

Qarabağ toponimlərinin izi ilə

Əzəli müqəddəslilikdən doğulan Allah tərəfindən lənətlənmiş, şeytanın toxuduğu hörümçək torunda çirpinan, əzəli müqəddəsliyə dönmək isteyən, həqiqi məna - mahiyyətini heç kimin bilmədiyi Qarabağın qanlı göz yaşalarım ilə vəsfina qapı açıram.

Qarabağım, sen elə bir müqəddəsliyə bağlanan gözəllik məkanı və yeganə varlıqları ki, bütün beşəri məkanların insanları səni tanır. Lakin bu tanınma müqəddəslidən yox, iblisin, şeytanın əsirliyində qalmajından doğulan bir tanınmadır. Səni qaranlıqda, əsirlikdə saxlayan qüvvələr bilməlidirlər ki, əməlliəti onlar peyğəmbərlərdən miras qalan, onlara bağlı olan, hələ adının sırrını açmadığı bir məkana qara daş atmaqla uluecdadlarına daş atrırlar. Yadda saxlamaq lazımdır ki, Allah bu qara qüvvələri dağıdacağıq, ilahi gücə malik öz elçilərini göndərməklə ədalət deyilən bir məfhumu berpa edəcək. Qarabağın əlcətməz sırlarının açılmasına qapı açacaq. Təbii ki, otuz illik həsrətdən sonra Allahın sevimli bəndələri olan Rəcəb Tayib Ərdoğan, İlham Heydər oğlu Əliyev və onların yeniləməsərleri Allahın bəşər etdiyi əlcətməz bir güclə Qarabağın üstündən dəmir pərdəni götürür, onu Günsəvin əşəfaqlı nuruna qovuşdurular. Qarabağ deyəndə bizim bilik kompasımızdır, dərhal xanlıqları dövrünə (XVIII əsr) yonaları. XVIII əsr prizmasından da adın tarixini, tarixindən doğulan mahiyyətini dərk edib, başa düşüb dünyadan ən qorxulu şər qırıvəsi olan ermənilər sözənə savasına girir. Yox-yox, bu döyükələtəmiz (mənəvi) daş dövrünün primitiv döyükələtəmiz ilə müqayisə oluna bilər. Bu pəncəredən Qarabağa yönəldə əlbəttə ermənilər deyeckələr Qarabağ bizimdir. Çünkü bu tarixdə ermənilər Avropanın sapandı və "siqə qardaşlarının" xeyir-duası ilə artıq buraya tullanmışdır. Ona görə ki, gelecekədə bu müqəddəs məkanı hörümçək toruna salsınlar. Bu baxımdan, Qarabağ bir zahid, ermənilər isə al ian içir hörümçək, həsrətdir. Qisa arayışdan sonra müqəddəs Qarabağın tarixini və bu tarixdən doğulan mifoloji, fəlsəfi mahiyyətinə istiqamətlenək.

Qarabağ qədim atəşpərəstlərin, azəri türklerinin dilində "Böyük bağ" deməkdir. Lakin bu böyüklük, həcm mənasında deyil, müqəddəslilik baxımdan başa düşülməlidir. Həcmə gəldikdə dünyada bundan da böyük bağlar (meşələr) mövcuddur. Qara lügtə baxımdan "26" mənali sözdür (Qarabağ, Qaradağ, Qara Yusif, Qara Budaq, Qara gila, qara zurna, Qaraca çoban və s. bunların hər biri ayrılıqla özünaməxsus xüsusi mənaları daşıyır ki, bunları qarşıdırmaq olmaz). Mən bir tədqiqatçı kimi Qarabağı, səydiyim bu adlardan biri, Qaradağla müqayisə edə bilərem. "Kitabi-Dədə Qorqud" dəstənində Qaradağ əksər şəhərlərdə vurğulanır. Qaradağ isə türk dünyasının bir çox ölkələrində adı ilə hallanır. Sual olunur ki, bu dağ böyük-lüyünə görəni bu adı alıb? Dəstəndə ilk adı çəkilən "Qara dağ" haradadır, hansı dağdır? Dəstəndə Qazan xan oğlu Uruzun dalınca Dərbəndə atını çapır. Atın 1-ci keçidiyən yər məhz Qara dağ olur. Toponimlərin Dərbənd yoluñda olan sistemli xətti Qaradağın, Qobustanda olan Qara dağında öz təsdiqini tapır. Onun dalınca Qazi dağ. Ala dağ. Ala dağın qobusu, kərkili-kürküllü çayları, bir həftəyə Dərbəndə çatması yolları məhz bu ərazidə Qobustan-Dərbənd arasındakı təliməti təpiir (30; seh. 22-27). Qarabağın adının mənasını ətrafindəki tarixi nüsnələrdə aydın görmək olar. Həmin Qaradağın olduğu ərazidə qədim Safi (sofi) Nov-

Azərbaycan peyğəmbərlərin mehbəbidir

Fazlullah Naimi

Xaç (Qobustan)

Udin qəbirində xaç

rux xanəgahı vardır ki, adın mənası da bu xanəgahla (ziyaretgah) bağlılıq kəsb edir. Xanəgah - bir şeyx və ya mürşidin rəyasəti altında olan dərvishlərin yaşadıqları və ibadət etdikləri yerdir (təkyə) (4; seh. 684). Qeyd etdiyimiz bu təhlilər təsdiq edir ki, "Qara" sözünün bir mənəsi dini, dini ziyaretgah və ya dini məbədlərlə bağlı sözdür və ya addır. "Qurbani" dəstənində isə Qaradağ və Qarabağ qoşa halda hallanır ki, bu adlar da qədimlik və dini mənənləri özündə daşıyır. Dəstəndə qeyd edilir: "Qurbani deyr, vətənim diridir, kəndim Qaradağ, Qara dağdan, Qarabağa gedirəm" (13; seh. 77-99). Dəstəndə qeyd edilən Qaradağ və Qarabağ adları ilə dini müqəddəsliyə söykənməyə işarə edilir. "Dir" isə qədimlik mənasındadır (4; seh. 156).

Bütün bunları nozərə alb, Qarabağı Zərdüştiyyə bağlı tarixi dövrə, dini mifoloji görüşlərə bağlamaqla mənalandırıbılır. Bunların ana əlamətlərini folklor nümunələrində aydın gör-mək olar.

İlk olaraq məşhur məhnələrimizdən olan Qarabağ şikəstəsinə istinad edek:

Deyr ey!... Əziziyəm kimi gözler, Tarçalan simi gözler.

Həmisiqliq bu məhnəni defələrlə eitseki də, onlara xanənde bu şikəstəni oxusalar da, "Deyr" sözünə heç kim diqqət yetirməyib, heç bir xanənde bu sözü vurğulanmayıb.

1) Deyr - məbed, kilsə. Deyri-muğan zərdüştlərin və atəşpərəstlərin ibadət yeri.

2) Dey - dini erazidə soyuğa nəzarət edən malayın adı (4; seh. 139).

Demək, şikəstə zərdüştlərin, atəşpərəstlərin, dini mənənda mələklərə, ümumi mənənda Allaha xıtab kimi deymilər. N.Gəncəvi isə əsərlərdə "deyr" i daha qabarlış - şəkildə təsvir edir: "Mən onun deyirini "Zənd - Avest" kimi bəzədim yeddice dilber gəlinlə". Deyr - zərdüştlərin, atəşpərəstlərin, sonda isə məsihənin (yəni onların dəvəciliyi) məbədi, dərvish və abidlərin, sufı və cahidlərin hücresi (24., seh. 318) Hürçə - otaq, kiçik otaq (4., seh. 741). Cahid - çalısan, səy göstəran (4., seh. 752).

Əzizinəm kimi gözler, Tarçalan simi gözler.

Bu beyti necə başa düşək? Tarçalan simi gözler kimi başa düşək, yəni simin qırılmasına nəzarət kimi? Təbii ki, bu halda basitiyyətə meyl edirik. Əslində bu söz "sim" kimi deyil, "sima" kimi vurğulanmalıdır.

1) Sima - Müsiqi dinləmə; Sufi dərvişlərin neyli ifa etdikləri zikr.

2) Sima (k) - astronomiyada qoşa ulduz (4; seh. 567).

Demək, tarçalan dərvishi gözləyir ki, zikrlərini, mügəmin bir adı olan

məqali (söyləmələri) söylenisən. Təbii ki, bu söyləmələr də Allahın bizi bəxş etdikləri və peyğəmbərlərin vəsi və biler. İndi isə şikəstənin 2-ci bəndinə nəzar yetirək:

Deyr ey!... Əzizinəm Qarabağ, Şəki, Şirvan, Qarabağ! Aləm cənnətə dönəsə, Yaddan çıxmaz Qarabağ!

Mahnının bəndləri sanki ardıcıl fikirlərimizin təsdiqinə yol açır. Bu bənddə Qarabağ müqəddəslilik baxımından arazi xəritəsinə bize çatdırır. Şəki, Şirvan, Qarabağ. Bu üç ad və onun əraziləri Adəmin, Nuhun, İbrahimin məskəni, məkanı olmuşdur (Yeni təqiqatlar bunu sübut edir). Qarabağın sərhədləri şikəstəyə görə müasir Qarabağ əraziləri, Şəki, Qəbələ, İsmayılli, Quba, Xizi, Şamaxı məşələri, ümumiyyətkəndə Qarabağ kimi klassik mənbələrdə hallanır. Azərbaycanın, hətta onlardan kənarda olan əksər yerlərdə qarabağlılar məhəllələri mövcuddur ki, bunların ümumi beiyi şikəstədə qeyd edilən yerlərdə. Ona görə də Qarabağ zamanında (hələ e.ə. mifoloji ad kimi, ilkin dünyamızın ziyaretgah məkanı olmuşdur. Adəmin düşdüyü, İncilədə cənnət bağı, "Qurani-Kərim"də Ədin, onlardan əvvəlki mənbələrdə isə məhz Qarabağ kimi adlanmışdır.

Ədin-cənnət, behişt bağı (4; seh. 176), Adəmin düşdüyü dörd qoşa çaydan birinin atrafı.

1) Hind-Qanq,
2) Fərat və dəclə, Amu dərya - Sir dəryə, Kür Araz.

Bu çaylardan üçü toponomik baxımdan mühüm məna kəsb etmir. Kür-Araz adının mənələrini diqqət yetirək.

1) Kür (e) - vilayət ölkə (Kürdəmir, Kürdəməç)

2) Kür (ə) - yer kürəsi (4; seh. 295)

Kür, təbiətin Adəmi, Araz - təbiətin Həvvəsindər desək yanılmır: "Aləm gözələ dönsə, yaddan çıxmaz Qarabağ". Təbii ki, bu vurğu cənnət bağıının burada, Qarabağda olmasına diqqətə çatdırır. Bütün bunlara istinadən demək olar ki, Qarabağ, məhz Adəmin düşdüyü cənnət bağıdır. Bütün bunlara görə bu məşələ Qarabağ adını daşıyır. Azi ona görə ki, mifologiyaya görə bütün cənnət meyvələri kompleks şəkildə məhz bu məşələrdə təbii, yabani şəkildə bitir (alma, armud, gilənar, nar, zeytun, əncir və s.). Sovet hakimiyyəti dövründə ingilis tədqiqatçıları "İncil"in, müqəddəs kitabın izi ilə Cənubi Azərbaycana qəder gelmiş, sonda cənnət bağıının orada olmasını qeyd etmişlər. Lakin, onlar Azərbaycana galə bilməmişlər.

(Ardi var)

Sakir QABISSANLI (Həmzəyev)